

Kun sanat tekevät ylitöitä

NIINILUOTO, Ilkka. Informaatio, tieto ja yhteiskunta. Filosofinen käsiteanalyysi. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1989. 126 s.

Niiniluoto aloittaa viittauksella Lewis Carrollin Liisan seikkailuihin ihmemaassa. Tyyris Tyllerö ilmoittaa mahdipontisesti, että hän tarkoittaa sanoilla juuri mitä itse haluaa. Kun Liisa ihmettelee, miten yksi sana voi merkitä niin paljon, Tyyris Tyllerö lisää: "Kun minä panen sanan tekemään ylitöitä, maksan sille aina vähän ylimääräistä siitä vaivasta".

Sanat informaatio ja tieto tekevät taatusti paljon ylitöitä. Näitä sanoja käytetään huolettoman epämääräisesti lukemattomissa merkityksissä. Puhutaan informaatioyhteiskunnasta, informaatioammateista, tietoyhteiskunnasta, tietopankeista, tietotyöstä, tietojenkäsittelystä tietoliikenteessä, tietokoneista ja tiedonvälityksestä. Kysymys on siitä, että onko mitään järkeä laajentaa kahden käsitteen merkitystä ylettömiin. Eikö monissa tapauksissa voitaisi käyttää kätevästi muita erottelevampia ilmauksia? Tätä käsiteanalyttista työtä tehdessään Niiniluoto on oikealla asialla. Eräissä suhteissa hän onnistuu selventämään merkityksiä, mutta toisaalla hän perustaa arveluttavia merkitysyhteyksiä.

Niiniluoto kritisoi monen muun tapaan suomenkielen tieto-sanana käyttöä "atk"-yhteyksissä. Hölmösti merkkejä ja merkkijonoja (data) prosessoiva laite on menty nimeämään tietokoneeksi ja sitä tietä eksytty puhumaan tietoyhteiskunnan tulemisesta, tietojenkäsittelystä, tietotyöstä jne.

Sen sijaan, että puhuttaisiin epämääräisesti informaatio- tai tietoyhteiskunnasta, on selkeämpää puhua tietotekniikkayhteiskunnasta tai automaatio- ja datayhteiskunnasta. Tietotyöhön ja informaatioammateihin siirtymisen trendiä olisi Niiniluodon mukaan asiallisinta luonnehtia yksinkertaisesti toimihenkilöyhteiskuntaan siirtymiseksi. Tilastojen perusteella voisi puhua vaikkapa istumatyöyhteiskunnasta. Tämäkin on selkeämpää kuin esimerkiksi Osmo Kuusen informaatioammattien luokitus, jossa luonnonparantajat, hammaslääkärit ja sotilaat kuuluvat tähän kastiin. "Tieto" on siinä nimittäin määritelty "osaamiseksi".

"Informaation työstäminen" kuulostaa hienolta ja sen merkitykset ovat kuin parhaan mainostoimiston hiomia. Tällaiset merkitykset ovat oopiumia kansalle, joka on muuttumassa konttorirottien laumaksi ja joka uuden "tietotekniikan" myötä tekee tosiasiallisesti pitempiä työpäiviä kuin aiemmin.

• • •

Informaation käsitteen suhteen on yhtä ja toista huomautettavaa. Niiniluodon esittelyssä tekninen informaatioteoreettinen näkemys informaatiosta nousee keskeiseksi ja informaation käsitteen historiallinen merkitys opettamisena (Augustinus), ohjeena, neuvonantona, tiedonantona jää syrjään.

Informaation ja tiedon käsitteiden pakkonaittaminen tuntuu merkilliseltä. Niiniluoto perustaa kirjassaan käsitehierarkian, jossa informaatio on laaja viestinnän yläkäsite ja tieto sen suppeampi erikoistapaus, johon liittyy jonkinlainen menestyksen, totuudenmukaisuuden ja perusteltavuuden lisäehto (s. 64). Tieto on siis kielellisen semanttisen informaation osajoukko ja tiedon erottaa väitelauseiden joukosta se, että se sattuu olemaan totta ja perusteltua.

Kuitenkin Niiniluoto itsekin esittää, että informaation (informaatioteoreettinen) käsite ja klassinen tiedon käsite ovat yhteismitattomia. Hän toteaa, että semanttinen informaatio ja klassinen tiedon käsite ovat erotettavissa toisistaan siksi, että lauseen informatiivisuus on täysin neutraali sijteessa sen totuusarvoon (s. 39). Informaatio kuvaa järjestäytyneisyyden astetta semanttisessa esityksessä, jolloin toisteisuus edustaa vähäisempää informatiivisuutta kuin epätoisteisuus. Totuus taas on Niiniluodon mukaan vastaavuutta todellisuuden kanssa. Korkeasti informatiiviset lauseet voivat olla epätosia ja todet lauseet epäinformatiivisia (esim. looginen tautologia). Niiniluodon esittelemän popperilaisen kannan mukaan informaatiolisäkö ja totuus ovat vastakkaisiin suuntiin vetäviä käsitteitä. Maksimaalisen yllättävä ja odottamaton (informatiivinen) hypoteesi on totuuden suhteen riskialti.

Informaatioteoreettinen informaation käsite ja klassisen tiedon käsite jäsentävät kohteitaan aivan eri kriteerein ja eri suunnasta. Miksi ne siis pitäisi liittää yhteen?

Sen sijaan traditionaalinen informaation käsite käyttöohjeina, opettamisena, valistamisena saattaisi soveltua eräänlaisen tiedon käsitteen yhteyteen. Ainakin kognitiotieteessä tietorakenteet (knowledge structures) ovat semanttisia verkostoja, kehyksiä, käsikirjoituksia, konteksteja, joilla toimija määrittää tilanteen adekvaatisti ja toimii tämän käyttäytymisohjeen mukaan. Kognitiotieteellistä lähestymistapaa Niiniluodolla ei kuitenkaan tapaa.

• • •

Niiniluodon tiedon käsite on oma lukunsa. Se pohjaa suoraan jo Platonin esittämään tiedon määritelmään. Platon teki dialogeissaan klassiseksi muodostuneen erottelun tiedon (episteme) ja luulon (doxa) välille. Ai-

toa tietoa on siis hyvin perusteltu tosi uskomus. Niiniluodon mukaan ehto yksi (hyvin perusteltu) erottaa tiedon pelkästä luulosta, ehto kaksi (tosi) erehdyksestä ja ehto kolme (uskomus) erottaa tiedon hypoteettisesta arvauksesta. Kolmas ehto liittyy Niiniluodon mukaan subjektin psykologiseen tilaan ja siksi se on vähiten merkitsevä. Näin tiedon määritelmän voi supistaa kaksijäseniseksi: se on hyvin perusteltua ja totta. (s. 58)

Jo tässä näkyy Niiniluodon kiire päästä eroon subjektista ja kaikesta mikä tekisi tiedosta jotenkin subjektiivista, pragmaattista ja yhteiskunnallisesti määrätynyt. Tiedon määritelmän on pohjaututtava objektiiviseen totuuteen ja on vaarallista jos tiedon määritelmä ei perustu vastaavuuteen todellisuuden an sich kanssa.

Totuus ja hyvä perustelu pidetään sinnikkäästi erillään kahtena eri tiedon kriteerinä. Kuitenkin: eikö totuus ole jotakin, joka perustuu johonkin, Niiniluodon tapauksessa vastaavuuteen todellisuuden kanssa? Niiniluodon kannattama totuuden korrespondenssiteoria perustelee totuuden väitelauseiden vastaavuutena todellisuuden kanssa. Sen sijaan "pragmatistisia" totuusteoreettisia ratkaisuja Niiniluoto arvostelee jyrkin sanoin.

Pragmatistisissa ratkaisuisa hylätään "klassinen totuuden käsite lauseen ja todellisuuden välisenä vastaavuutena, joka voi vallita riippumatta meidän asiaa koskevasta tiedostamme" (s. 59). Pragmatismilla ei Niiniluodon mukaan ole muita vaatimuksia tiedolle kuin "hyvät perusteet", jolla tarkoitetaan hyödyllisyyttä tai menestyksellisyyttä toiminnassa. Niiniluodon mukaan Mussolini ei turhaan ollut pragmatismia ihailija. Maailmassa on aina ollut diktaattoreita, jotka mielestään parhaiten tietävät mikä on ihmisten elämän kannalta edullista ja alistavat totuuden ja tiedonvälityksen oman valtapoliittikkansa tarpeisiin (s. 93). Toinen pragmatismia ehdotus on totuuden konsensus-teoria, jossa kuitenkin Niiniluodon mielestä tieteen rationaalisuus tulee pelastetuksi vain verbaalisen tempun avulla (s. 60).

Toisaalla Niiniluoto itse toteaa, että klassinen käsitys tiedosta "hyvin perusteltuna totena uskomuksena" on kuitenkin niin vaativa, että se itse asiassa antaakin vain ideaalin, jota kohti pyrkiä. Paraskin tieto epäonnistuu ideaalin suhteen ja siksi onkin syytä omaksua heikompi vaade kuin klassinen: siis "jonkinlainen menestymisen vaatimus" (s. 49). Niiniluodon mukaan voimmekin kriittisen realismin perinnettä noudattaen kutsua todeksi väitteitä, joilla on toistaiseksi paras perustelu (s. 60).

Edelleen Niiniluodon mukaan epistemologiassa on keskusteltu siitä miten "hyvät perusteet" tulisi ymmärtää. Yksimielisyyttä on saavutettu vaatimuksessa, että tiedon perustelemisen pitäisi olla intersubjektiiivista ja julkista (s. 61). Kun nyt siis käymme vaatimaan, että tiedon on

oltava 1) jotensakin menestyksellistä ja 2) intersubjektiiivisesti hyväksyttyä, niin eikö tässä tulla juuri siihen mitä pragmatistisissa ratkaisuisa korostetaankin?

Tähän Niiniluoto tosin toteaa, että pragmatismia antaen on tiedon ja menestyksellisen toiminnan välisen tärkeän yhteyden esiintuominen ja painottaminen. Mutta tekijän mukaan on kuitenkin paremmin perusteltua selittää joidenkin uskomusten menestyksellisyyttä niiden totuudenmukaisuuden avulla kuin MÄÄRITELÄ totuutta menestyksen avulla. (s. 59)

Sen sijaan, että puhuttaisiin menestyksestä, voidaan pragmaattisestikin todeta, että jokin teoria, menetelmä, ohjelma toimii tai ei toimi kun sitä sovitetaan kohteeseen. Esimerkiksi teoria löytää itselleen riittävästi evidenssiä kohteesta. Tätä voi tietysti kutsua korrespondenssiksi, sillä jokinhan siinä vastaa jotakin. Tähän voidaan huomauttaa, että jos teoria tavoittaakin kohteestaan itseensä sopivia piirteitä tai jos se löytääkin kohteen luulonsa mukaisena, niin tämä ei vielä merkitse kohteen oman olemuksen selvittämistä. Mitä abstraktimpi teoria on, sitä suuremmalla todennäköisyydellä se löytää itsensä kaikkialta eli korrespondenttisesti todistaa itsensä oikeaksi.

Mutta tämäkään ei vielä ole ongelman ydin. Fundamentaalisempi on kysymys siitä, miten todellisuus käsitetään. Siinä ontologisessa perinteessä, johon realismi kuuluu, todellisuus käsitetään subjektista riippumattomaksi "ulkoiseksi todellisuudeksi". Subjekti ja objekti ovat tässä ajattelussa periaatteessa toisistaan erotettuna: niiden suhde voi olla vain ulkoinen, osapuolten laatuun vaikuttamaton suhde. Näin todellisuus ymmärretään esineen metaforassa, tarkkailtavana ulkoisena kohteena, olipa kyse sitten arkisesta "ilmikuvasta" tai "tieteellisestä kuvasta".

Asetelmaa muuttaisi radikaalisti se, että subjektin ja objektin suhdetta ei enää käsitettäisi ulkoisena vaan sisäisenä, siis olennaisena suhteena. Tällöin subjekti ja objekti muotoutuvat toistensa kohtaamisessa, suhtautumisessa. Näin todellisuutta ei enää käsitettäisi esineen, objektin metaforassa vaan sisäisenä suhteena, subjektin ja objektin kohtaamisessa konstituoituvaksi seikaksi. Ihmiskeho ei laskettaisi kartesiolaisen erottelun tapaan subjektin ulkopuolelle kuuluvaksi, vaan se on kohtaamisen toisena osapuolena olennainen konstituoiva tekijä.

Subjekti olisi upotettu lähtemättömästi todellisuussuhteeseen ja näin tiedon rakenteeseen. Objektiiivisuus tai vastassa olevan "jonkin" faktinen vaste olisi subjektiiivisen kohtaamissuhteen sisäinen asia. Millä eri tavoin todellisuuden kohtaammekin, sitä vastaten myös todellisuus konstituoituu jonkinlaiseksi. Arkipäivän ruumiillis-toiminnallinen vaikuttaminen konstituoisi todellisuus-

suhteen yhdellä tapaa. Luonnontieteellinen vaikuttaminen hiukkaskiihdyttimissä on tapa laajentaa tavanomaisen kohtaamisemme piiriä, mutta subjekti on upotettu myös tähän todellisuussuhteeseen.

Ideaaliset muodostelmat (mielikuvat, käsitteet, mallit) olisivat tällöin subjektin ja vastassa olevan "jonkin" kohtaamissuhteen mallintamista. Tietävä subjekti on ollut kanssakäymisissä kohteen kanssa eräässä suhteessa ja on muodostanut tämän perusteella säännön, jota vastakin voidaan kohde samassa suhteessa kohdattaessa soveltaa.

Kaukana oltaisiin silloin Popperin näkemyksestä, että teoriat ja mallit kolmannen maailman oliona olisivat "objektiivista" tietoa maailmasta maailman 2 "subjektiivisen" tiedon vastakohtana- ja sellaisina ne eivät tarvitsisi "epistemologista subjekta" (s. 58).

Niiniluodon käsityksiä ja visioita "informaatioyhteiskunnasta" käsitellen soveltuvin osin myös Aittolan-Pirttilän "Tieto yhteiskunnassa" kirjan arvioinnin yhteydessä.

Erkki Karvonen

Tieto yhteiskunnallisena rakenteena

AITTOLA, Tapio & PIRTTILÄ, Ilkka. Tieto yhteiskunnassa. Tiedonsosiologinen tarkastelu. Gaudeamus, Helsinki 1989. 130 s.

Aittolan ja Pirttilän esitys koskee samaa tietoa ja yhteiskunta -aihepiiriä kuin edellä esittelemäni Ilkka Niiniluodon kirja. Teokset eroavat perustavasti toisistaan. Siinä missä Niiniluoto katsoo, että tiedon on määritelmällisesti oltava todellisuutta vastaavaa ja sellaisena epäsubjektiivista, epäpragmaattista, katsovat Aittola ja Pirttilä, että tieto väistämättä aina on yhteiskunnallisten ja pragmaattisten sitoumusten puitteissa tuotettua. Kirja on ensisijaisesti teos tiedon tuottamisesta ja tämän tuottamisen sidonnaisuudesta.

Tarkastelulle luovat pohjan tiedonsosiologian oma traditio (Scheler, Mannheim, Gurvitch), sosiologian klassiset teoreetikot (Marx, Weber, Durkheim) ja uudemmat yhteiskunnallisten tieto/valta -suhteiden ana-

lyysit (Foucault, Bourdieu). Oma tärkeä osuutensa on myös Frankfurtin koulun ajattelijoilla.

Tekijät eivät suoranaisesti määrittele sitä, mitä tieto on ja millä tapaa se olisi erotettava muista käsitteistä. Silti määrittelystä käy luvun "Tieto kokonaisyhteiskunnallisena ilmiönä" alku, jossa viitataan Durkheimiin. Durkheimilaisittain tiedon ytimenä olevat ajattelun muodot (peruskategoriat) ovat "kollektiivisia representaatioita". Yhteisö on luonut ne ja yhteisö myös ylläpitää niitä. Tietynlainen yhteiskunnallinen rakenne tuottaa itseään vastaavan käsitteellisen (tiedollisen) rakenteen. Tämä määrätyn tiedon ja toiminnan rakenne palvelee yhteiskunnan kannalta tärkeitä funktioita. Voidaan sanoa, että tietynlaisena jatkuva yhteiskunnallinen elämä uusintaa arkipäiväisen käytännöllisesti itselleen adekvaattia ajattelun muotoa.

Tietoa on siis kognitiivinen järjestelmä, todellisuuden jäsentämisen tapa. Täten tieto on osa inhimillistä kulttuuria, se on osa kulttuurisesti määrittyneitä merkitysjärjestelmiä ja myös osa sosiaalista järjestystä, todellisuutta. Tieto on usein vahvasti ideologista, harhauttavaa sekä erityisiä yhteiskunnallisia käytäntöjä ja ryhmäintressejä tukevaa. Tietoa tuotetaan yhteiskunnallisesti määrättyneessä tilanteessa.

Tieto "totuutena" on kulttuurin ja tietyn praksiksen sisältäen asia. Kyse on siitä suhteesta, jossa todellisuuden kohdataan ja mikä on tämän kohtaamisen kannalta keskeistä, merkittävää, faktista, olennaista. Totuutta ei voida määritellä vastaavuutena todellisuuden sinänsä suhteen, koska todellisuuden laatu vaihtelee sen mukaan minkälaisen praksiksen ja sen tuottaman ymmärryksen puitteissa se kohdataan. Erilainen kohtaaminen tuottaa Schutzilaisesti sanottuna erilaisen tiedollisen relevanssirakenteen, eri tavoin merkittäväksi rasteroivan kategoriarajajärjestelmän.

• • •

Tekijöiden mukaan tiedonsosiologisessa katsannossa valtiollisesti ohjailun tietopolitiikan ja tietoyhteiskunta-keskustelun takana on suhteellisen naiivi funktionalistinen käsitys tiedon ja yhteiskunnan välisistä suhteista. Tuollaista tietopolitiikkaa tekijät kutsuvat "realistiseksi tietopolitiikaksi" viitaten Raimo Tuomelan realistiseen tietoteoriaan.

Tämä suuntaus rakentuu tekijöiden mukaan seuraaville oletuksille: 1) oletetaan, että on olemassa yksiselitteisesti määriteltävää tietoa, joten arvellaan voitavan tehdä ankara erottelu tiedon ja ei-tiedon välille, 2) oletetaan, että tieto on yksiaineksinen ja mitattavissa oleva suure, mikä mahdollistaa puheen tiedon kasvusta, 3) oletetaan, että tieto itsessään on autonomista, joten tiedon sisältöön eivät siten voi vaikuttaa mitkään hallinnol-